

ПОСВЯТА САНОВИТОГО МУЧЕНИКА**С. В. Процюк**

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76018, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,*

У статті розкрито деякі аспекти творчості Миколи Бажана. Йдеться про важке психологічне роздвоєння поета в жорстких цензурних рамках тоталітарного режиму. Також здійснена спроба дослідити складну і суперечливу внутрішню боротьбу поета, що відбивалося на змісті книг Миколи Бажана.

Ключові слова: *М. Бажан, психологічне роздвоєння, поезія, гедоністичне сприймання.*

Миколі Бажану як поету з Божої ласки неймовірно не поталанило з часом. Також доля вділила йому надлишок гнучкого розуму і честолюбства впереміш із гедоністичним та драматичним світосприйняттям.

Йому би перемагати на поетичних турнірах чи вести літературні диспути у паризьких салонах. Йому би відкривати нові межі можливостей інтелектуальної чи, приблизно кажучи, філософічно/психологічної поезії світу. Йому би їздити у європейські чи американські турне, на поетичні фестивалі і літературні симпозиуми.

Натомість, із вродженим потужним талантом і надміру вразливою субтильною душею, розумінням множинності правд та істин, він змушений був оспівувати радянську тоталітарну ортодоксію. Замість пристрасних диспутів, без яких неможливий розвиток майстра – звинувачення, докори і грізні ідеологічні покикування пальцем. Його доля – це, напевно, одна із найбільших українських літературних трагедій вівісекції таланту та ортодоксії.

У 1931-ому році, з дозволу сказати, критик (землячок, що переїхав до Москви) Селівановський пише про його поему «Сліпці»: «Поезії М. Бажана *розумові*, хоч у них багато маячних екстатичних образів, візій та примар». Важко було уявити щось більш протилежне і несполучне, ніж гамлетівський витончений інтелектуалізм Бажана, його нахил до поетичних експериментів, містики та еротики – і примітивні голоблі пролетарського «мистецтва», які почали вівісекцію його дару із радянським мистецтвом. Це було подібне, ніби схрещувати, під пильним застиглим поглядом якогось новітнього радянського доктора Моро, лань із орангутангом...

Здавалося, що така страшна операція неможлива. Проте...

Я не можу достеменно знати, що і як пережив Микола Бажан, рятуючи власне життя і власну жагу життя. Його можна засуджувати (ми

невдатні збагнути весь жах тих часів) і навіть не відкривати його при-страсної, якоїсь аж збоченсько-принизливої, сталініани.

Намагаюся не виправдати, не перекреслити, а по-людськи зрозуміти.

Це він у «Сліпцях» – *“На людських дорогах і тропях сиди, // При-йнявши посвяченість чорну // І кобзу прохожим під ноги клади // Як голу мудру й покорну”*.

Це теж він у пізнішому сумнозвісному панегірику Сталіну «Людина стоїть в зореноснім Кремлі»: *“На півдні і півночі, заході й сході, // Як прапор, як образ, що з’єднує нас, // Цей профіль людини, вкарбований в час, // І в простір, і в серце великих народів”*.

Можливо, “чорна посвяченість”, виразна кастова приналежність до сонму великих поетів і давала йому і сили, і якесь химерне внутрішнє право зберігати свій талант при будь-яких обставинах, навіть ціною лакейського славослів’я та сервілістичної відданості властїмушцим?

Бо було принаймні, два Бажани. Один – Бажан-слуга, інший – Бажан-митець. Перший мусив у нелюдських умовах зберігати другого. Другий шукав будь-які можливості, навіть після замежово фальшивих «Біля Спаської межі» чи «Англійських вражень», писати чи перекладати те, що було можливо, у своєму експресіоністському і бароковому, романтичному та дещо натуралістичному (всіх прикметників тут не перелічиш, це і є диво справжнього Бажана-поета!) стилі.

Не буду тут викладати віхи біографії цього поета, перекладача, вченого, філософа, спілчанського і партійного чиновника на високих посадах. І разом із тим – витонченого інтелектуала, який ненавидів шараварщину і був на гачку чекістів через співпрацю з УНР його батька Платона Бажана.

Він кілька років чекав арешту, бувало, навіть не ночуючи вдома. Кажуть, волею випадку він залишився жити в атмосфері зовнішнього здоров’я та благоденствія. Сталін на одній вечірці проронив, що Бажан є добрим перекладачем «Витязя у тигровій шкурі». Цього було достатньо, щоб у 1939 році поет отримав орден Леніна, який змінив його зовнішні обставини життя.

Він жив у великій тюрмі, тому із переслідуваних перейшов до середовища переслідувачів...

Хоча, на мій погляд, страх залишився. Бо що, крім страху, змушувало би його до нападок на свого близького друга Юрія Яновського? До причетності у цькуванні Довженка? (Звісно, що і Довженко, і Яновський теж славословили і сталінословили – долі радянських письменників нагадували криваву трагіфарсову шахівницю, де шахову партію виконував один вусатий курець).

Крім страху смерті, таки була ще і ота святоблива та одержима відданість “чорній посвяченості”, мітці і причетності до вершини талан-

ту, яку неможливо ні купити, ні підробити, ні випрохати, ні прийняти як дар від іншої людини.

На відміну від Тичини, що часто скочувався до жаскої авто- пародійності, Бажан не втрачав естетизму, хай і заляпаного принизливим словесним угодовством та пропагандистським фальшем. Іноді того дару було майже не видно, але все ж він спалахував навіть у .. «Людина стоїть в зореноснім Кремлі» – *“і геть половини, і треті, і четверті! // Вітчизні віддати не вигризки душі, // А всю повноцінність життя або смерті!”*

У цьому теж полягає таємниця Бажана, його душевна енігматичність, його роздвоєність, розщепленість та суперечлива покрученість тогочасною добою. Він вдавався до словесних атеїстичних викрутасів, але у поезії пізнього періоду звучать божественні, майже літургійні речитативи: *“Хто ти, русобородий? // хто ти, ласкаворукий? // Звідки прийшов до мене? // Може, зійшов з хреста? // Дай я зіпрусь на тебе, вирвусь із смерті й муки // Змора відходить, як хмара. // Лопав глухота”*.

Кажуть, на схилі віку Бажан їздив на Байкове кладовище, довго простоюючи біля могили Яновського. Він чи то плакав, чи розкаювався, чи сповідався мертвому у тім, у чому, можливо, не признавався навіть собі....

Звісно, що було би притягненим за вуха робити із Бажана поета з релігійними мотивами, які все ж зринали у нього, хоч і принагідно. Навіть у пізній період творчості на перше місце виходить індивідуалізм і стоїчна воля людини до внутрішніх перетворень і змілень, як-от у довершених «Нічних концертах»: *“Лише не піддайся розпаду, не підкорися розпаду // і не вклонися демону, і не довірся господу // Облудна минуца полегкість. Марудне волення розкаяння // Слово, протни мовчання. Пристрасте, зринь над покорюю”*.

Вже неможливо, читачу, насправді реставрувати, скільки страждань (Страху? Душевної мікросмерті? Холодного відчуження?) пережив Бажан, починаючи із погромів Селівановського, Доленго і т. д. на початку 30-их років. Хто вже тепер зможе достеменно стверджувати, чи не в напівтрупній летаргії або у злісній, на все готовій, відреченості, його рука виводила у «Смерті Гамлета» злочинні, але по-своєму талановиті, поетичні строфи: *“Схопіть же за горло, як вбивцю, заплутаність // Гуманних, як зрада, казань і молитв! // Єдина велика і справжня є людяність – // ленінська людяність класових битв”*.

Ненавиджу і шкодую Бажана-поета і за цю строфу і загалом за його «Смерть Гамлета». Але...

Це був 1932 рік. Рильський цього ж року написав сумнозвісну збірку «Знак терезів». Всюди вчувався чобіт більшовицького термінатора. Можливо, Микола Бажан цим текстом остаточно вбив у собі поета-футуриста Ніко Бажана? (який уже тоді був футуризм, крім антифуту-

ризму поїздів-душогубок, що везли у концтабори?) Розчавив або заморозив автоцензурою щось найсвітліше і найкрихіткіше?

Далі буде і страх від чекання арешту, і чийсь нічні дзвінки з киданням трубки, і рятунок від вірної смерті в автокатастрофі. Як можна зробити рентгенограму тодішнього душевного стану Бажана? Та й яка рентгенограма передасть все? Він і справді ходив на волосок від смерті, якби не центральний витязь його сталініани, що запропонував у 1939-ому році, так знічев'я, за столом дати Бажанові орден Леніна. Розпочався другий період його життя...

Він, розлучившись із Гаїною Коваленко і дочкою Майєю, одружується із лікаркою Ніною Лауер. Починають сипатися обов'язки і радянські нагороди, які мені навіть ліньки перелічувати. Появилася інша квартира. Страх бути заарештованим поволі зникав. Але свобода (окрім матеріальної, бо Микола Бажан був, делікатно кажучи, на той час і стосовно тієї дійсності, заможною людиною) існувала хіба що в окремих страфах і перекладах...

А потім не зміг захистити від варварських цькувань свого найближчого друга – Юрія Яновського. Я переконаний, що був паралізований підсвідомим жахом, який колись, ще до ордена Леніна, гнав його, уникаючи нічного арешту, не ночувати вдома. А коли ночував, то спав одягненим, щоб вберегтися хоча би від першого приниження: тремтіти від страху у білизні, як він пояснював комусь пізніше.

І цей жах вернувся і заповнив душу. Бажан, незважаючи на регалії, залишався сановитим слугою системи, яка могла розправитися з ним будь-якої миті. Він це чітко розумів, передбачав і ...

Яновському як автору хрестоматійних «Вершників» вдалося уникнути репресій, але крихка енергетика юнацької дружби назавжди дала невигойну тріщину. Невдовзі Юрій Яновський помер.

Потім було ще більше поетичного угодництва, майже рабської штучної русофільії, пропагандистської антизахідної істерії після відвідин країн “гнилого” капіталізму. Мені цікаво лише, що тогочасні письменники відчували, пишучи ошмаття думок на межі із маячними ідеями та уявленнями? Вони ж бачили рівень західного життя і не могли не робити висновків! Але страх брав гору. А ті, хто не боявся, були або вже мертвими, або по тюрмах, або їхні твори лежали, захищені від людського ока.

Тогочасна історія української літератури, за великим незримим рахунком, зводилася до історії психічних біографій письменників і їхнього вміння чи невміння покорити внутрішній переляк та страх. Але перейти крізь таке випробування непоплямованим дано лише одиницям.

Важко або і неможливо читати його «Англійські враження», «Біла Спаської вежі», багато інших віршів і циклів... Я чесно намагався перечитати якнайбільше. Химерні відчуття – вичахлий словник, пригаслість і якась передстареча перевтома, відсутність осяянь і драбин пристрасті,

що вели Бажана у 20-их роках до неба. І раптом натикаєшся на невеличкий вулкан, безнадійно захований за пропагандистським плетивом! І розумієш, що цей поет не вичахнув, бо навіть там, де здавалося б, лише попіл, раптом спалахує вогонь, приходячи нізвідки.

Його «Нічні концерти» (1977 р) знову спалахнули розкішною метафор і одкровенень, замерехтіли всіма пластами і коралями невичерпних мовних можливостей. Мене навіть відвідували якісь напівмістичні відчуття: здавалося, що у тіло немолодого поета вселився футурист Ніко Бажан, юний і воскреслий жонглер поетичними масками, словесний еквілібрист, вміщаючи водночас золотий перетин пристрасті та стоїцизму, таланту юності та зрілості.

Вже перша частина «Криниця Леонтовича» розпочинається урочистим хоралом життю, благоговійним трепетом і хвилюванням перед його величчю і безконечністю: *“Гармонія степену хвиляста, колосся співучі поклони // Хорали могутнього неба, бреньлива ігра вітереця // Хіба їх вмістити у звичні, усталені здавна канони? // Хіба для них стачить твого маленького серця митця?”*

Одні мотиви змінюють інші, українська і вселюдська музика переплітаються воєдино, за поетом *«О музики благословенна соборність!»*, магія та екстатика (*“Ще далі в даль, ще вище в вись // аж до самих узвиш, // З галяв, з майданів, з тирл, з узлісь // Скликаєш і кричиш...”*) змінюються екзистенційними печаллями, щоб потім переходити в урочисту ораторію любові як кохання і любові загалом, такої, що прямує до нескінченності, відроджуючись у дітях і зорях, які не знають туги.

Здається, нині в українській поезії вже неможлива поява таких майстрів, яким був Бажан до зречення і наприкінці земного шляху. Нині – час культури і культу підмайстра, якими були кобзарські учні у поемі «Сліпці».

Миколу Бажана, цього сановитого мученика, дотепер є за що любити і є за що ненавидіти... Але його високий талант, що не знидів і не скаправів навіть після чекістської ідеологічної хірургії, навчившись дивовижно перевтілюватися, напевно, був бережений небесним воїнством.

У вірші «На луг лягло благословення снігу» (1976 р.) стоїчні мотиви прощання, тихої відреченості стають загальнолюдськими, пронизливими і зворушливими, одкровеннями: *“Запаморочений, дрімотний, заблукаю // І ввійду в сон, і вже не вийду з сну // І мовчазливо добреду до краю // Крізь білу, добру, вічну тишину”*.

Його поетичний талант своїми кращими взірцями є і буде поза межею наших суб'єктивних емоцій.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 9.02.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Салигою Т. Ю.*

THE EMINENT MARTYR'S SANCTIFICATION**S. V. Protsiuk**

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
Chair of Ukrainian Literature; 76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko St., 57;
tel. +380 (342) 59-60-74; e-mail: Kf@pu.ukr.lit.ua*

The article discloses some aspects of Mykola Bazhan's creative work. It concerns the poet's heavy psychological split personality within the severe censorial frames of the totalitarian regime. The attempt is also made to explore the poet's complicated and controversial inner struggle that reflected itself on the contents of Mykola Bazhan's books.

Key words: *M. Bazhan, psychological split, poetry, hedonistic perception.*